

N. Kostenko, PhD, Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv

STYLE AND VERSE OF BORYS OLIINYK'S LYRICO-EPIC COMPOSITION "THE LORD'S SUPPER"

The article deals with the mythopoetic and verse structure of one of the best lyrico-epic works by Ukrainian poet Borys Oliinyk entitled "The Lord's Supper" (1995).

Keywords: Borys Oliinyk, myth, Christ, Juda, apostasy, rhythm, meaning, accentual verse, taktovyk, verse libre.

УДК 821.161.2: 141.5 Шевченко

О. І. Кочерга, студ.

Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

АСПЕКТИ КАТЕГОРІАЛЬНОГО ПОНЯТТЯ СВОБОДИ В ІММАНУЇЛА КАНТА І ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Досліджуються окремі фундаментальні підходи Т. Шевченка та І. Канта до розуміння явища свободи, а також подається аналіз ідеї свободи у Т Шевченка та місця в ній досвіду.

Ключові слова: свобода, ідея свободи, досвід.

Питання свободи особистості у творчому доробку Шевченка так чи інакше порушувала переважна більшість дослідників (Л. Задорожна, А. Шаповалова, В. Шевчук тощо). Проте проблема свободи, із урахуванням того, що свобода – поняття абстрактне, є вельми складною і настільки багатогранною, що повсякчас кожне нове прочитання того чи іншого твору письменника визначає її для кожного з нас певною мірою індивідуалізованою: керуючись власним досвідом, ми намагаємося відчутти тонку межу, що проводить Т. Шевченко між волею і свободою, власне свободою та ідеєю свободи. І тут уже виявляється цікава річ: свобода, яка за одним із ключових категоріальних понять у І. Канта, "не містить нічого запозиченого з досвіду, її предмет також не може бути даний визначеним у жодному досвіді" [2, с. 319], – нівелює свою причетність до досвіду, тобто ми не пов'язуємо свободу із досвідом, натомість здатні завдяки лише власному досвіду зрозуміти, або принаймні спробувати зрозуміти, що в це поняття вклав Шевченко. Відтак – свобода не є до-

свід, але лише наш досвід є запорукою прочитання і усвідомлення цього поняття в письменника. Заслужує уваги теза Л. Задорожної при розгляді художнього мислення Т. Шевченка: "У Т. Шевченка, як і притаманно генієві, філософський смисл та підтекст визначаються на цілій низці рівнів, що відкриваються читачеві його творів настільки, наскільки той ментально підготований до сприйняття цих підтекстів" [6, с. 36]. Дійсно, оця "ментальна підготованість" є також у нашому досвіді, а, отже, різні прояви досвіду (практичний, ментальний тощо) визначають нашу можливість до розуміння певних речей, зокрема підтекстів у доробку Шевченка. Саме тому, в нашому дослідженні, з метою глибшого розуміння природи кантівського категоріального поняття свободи будуть враховуватися сутнісні твердження великого німецького філософа Імануеля Канта про ідею свободи та її зв'язок із волею і досвідом людини. Це не означає, що питання свободи порушували лише Кант і Шевченко, проте саме в них зауважуємо наявність численних багатьох фундаментальних підходів до розуміння цього явища, що давно потребує до себе належної уваги.

"Ідея свободи як така – наявна у кожного, хто володіє волею", стверджує Кант. Воля розумної істоти лише під ідеєю свободи здатна стати його власною волею" [3, с. 228]. Саме таке потрактування свободи філософом ми залучаємо як основоположне для дослідження, хоча, безперечно, в І. Канта наявна ще низка думок про сутнісну природу свободи як категорії. Виокремлюючи сааме це означення філософа, керуємося тією позицією, що для того, щоб збагнути все, треба хоча б збагнути щось.

"Москалева криниця" Т.Г. Шевченка (зокрема друга редакція твору) дає змогу простежити, як ідея свободи здатна впливати з досвіду людини, і чи позиціонує остання себе вільною з ідеєю свободи.

Для Максима будь яка ідея – це, насамперед, ідеологія його існування, тобто перед нами життя сироти, який виривається із "кайданів" неволі ("У наймах сяк собі, то так / Придбав, сірома, грошеньт" [8, с. 485] і стає праведником в очах того, хто на себе ці ж "кайдани" надіває (варнак): "Було не спочине / Ніколи він //А в неділю / Або в яке свято / Бере святий псалтир в руки.."

[8, с. 489]. Перебування Максима у наймах, як це визначено на початку твору, це не його власний вибір – за нього в цьому разі вирішила доля. Лише перейнявшись ідеєю свободи (адже воля його бездоганна порівняно з варнаком), хлопець стає на шлях самопожертви перед усім світом. Як зазначає Ю. Івакін, "сєнс свого існування Максим бачить в активному творенні добра людям" [1, с. 138]. У цьому разі самопожертвувизначається сенсом існування особистості. Однак Шевченко у "Москалевій криниці" іде далі в розбудові цього концепту, залучаючи ідею самопожертви для вирішення образу вдови. Удова стає на шлях самопожертви, щоправда, вона визначається не як сєнс її існування, а як спроектований сєнс існування на її дітей. Інша річ, що діти не виправдають цих надій, але для нас сутнісним є той факт, що мати це здійснює, а не те, що адресат не отримує цього. Належить зауважити при цьому, що неволя варнака цілком закономірна і відповідає його вчинкам, адже він усвідомлює, що потрібно робити: "Треба вчитись / Ще змалечку треба вчитись" [8, с. 486], але уникає цього: в нього інша життєва інтенція.

Якщо простежити за розвитком свободи варнака упродовж твору, то доводиться зауважити, що він не статичний: варнак спершу вдається до пияцтва, згодом усвідомлює, що це неправильно; він підпалює хату, вбиває, а потім просить, щоб за нього помолилися.

На противагу йому, Максим відданий ідеї свободи в собі, навіть "праведність" не є його метою: це те, чого він досягає мовби і без особливого прагнення. Також Максим належить до статичних героїв. На думку М. Мамардашвілі, "досвід незалежного світу ми маємо в феномені свободи, в феномені моральності, де немає зміни станів, – це досвід речі в собі" [5, с. 60]. Відтак, можемо стверджувати, що відсутність статичності у варнака виключає той феномен свободи, про який веде мову М. Мамардашвілі, тому лише Максим, зостаючись вірним собі, здатен усвідомити ідею свободи (за І. Кантом), при довершеності й непохитності власної волі. "Усвідомлення ідеї свободи – є фіксацією досвіду, але досвіду незалежного світу. Емпіричний досвід є досвідом залежного світу" [5, с. 60], – стверджує М. Мамардашвілі. Тож, якщо Максим виявляється здатним усвідомити ідею свободи, – це означає,

що він фіксує досвід незалежного (метафізичного) світу, котрий дає змогу говорити про нього, як про "праведника". Натомість реальний досвід (емпіричний) властивий варнаку, який внаслідок браку моральності, а, відповідно, й незалежного світу в собі, не може повністю зрозуміти, що таке справжня свобода, годі й говорити про її досягнення ним.

На думку І. Дзюби, "воля у Шевченка має багато аспектів значення, постійно вступає у зв'язки з іншими універсальними категоріями й у динаміці творчості наповнюється дедалі багатшим змістом. У Шевченковій нерозривній екзистенційній ланці, воля – першостимул, що дає життя всій системі цінностей" [9, с. 77]. Дійсно, воля забезпечує стимул Максимові працювати над собою і своїм життям, змінювати його на краще. Усупереч цьому, воля для варнака надає інший стимул – руйнування своєї особистості як моральної, а, отже, такої, що не під ідеєю свободи. Це переконує нас у майстерності Т. Шевченка, при зображенні ним воліособистості, що спроектованої на різні – протилежні – системи цінностей.

Удова з поеми "Москалева криниця", як зазначає автор, "Думала іти в черниці/Або вбитись, утопитись" через те, що "залили за шкуру сала". Проте не робить цього. Вже сам факт упевненості героїні у тому, що можна вирішити власну долю шляхом смерті засвідчує, що її розуміння волі є для неї рівнозначним до вибору, а, отже, жінка свідома того, що здатна визначити власну долю шляхом вибору власної волі. Та важливим у цьому разі виявляється не свідомий відхід жінки з життя, а те, що можлива для неї ідея свободи визначається в аспекті, про який веде мову І. Кант, прямо визначає залежність майбутнього її дітей, а не її самої. Відтак, власна воля вдови може трактуватися з прямою проекцією на ідею свободи дітей. Таким чином жінка жертвує власним прагненням піти з життя з метою втілити у дітях продовження своєї волі, – тільки вже з ідеєю свободи. Фактично вдова вибудовує власну волю під ідею свободи, що спроектована на дітей. Дехто з дослідників вважає, що не вдова жертвує собою заради дітей, а Максим жертвує собою, щоб врятувати вдову. Проте ми свідомі того, що неоціненною є жертва матері перед дітьми, і це вагомніше, ніж та "пожертва", що її здійснює собою Максим.

Шевченко в цьому разі говорить про поступ матері перед довершенням власної ідеї свободи задля ідеї свободи інших – її дітей. А, отже, можемо говорити, що автор поеми "Москалева криниця" наділяє людину, яка аргіогі володіє волею (за І. Кантом кожна людина наділена волею), здатністю до пожертви ідеєю свободи, як вищою мірою осягнення ідеї свободи. Тобто те, що в І. Канта існує у прямій залежності від власної волі, у Т. Шевченка йде далі і не стоїть поруч із волею носія ідеї свободи, адже вона не настільки важлива для вдови, скільки є важливою для її дітей. Удова, якщо спиратися на потрактований в І. Канта концепт свободи, – має власну волю, проте не під ідеєю власної свободи, а свободи, спроектованої на майбутнє дітей. І в цьому, за суттю, її свобода незмірно зростає, збагачуючись можливістю осягнення свободи її дітьми. З огляду на вищезазначене, ми не можемо погодитися з думкою Л. Плюща: "Москалева криниця" характеристична тим, що, на відміну від більшості творів "Кобзаря", жінки в ній відіграють другорядну, пасивну роль" [7, с. 136]. Удова, як переконаємося, є ключовою постаттю у творі – з огляду на можливість формування ідеї свободи, що визначається для неї не менш важливою, ніж для Максима.

Переконаємося, що Т. Шевченко у "Москалевій криниці" формує ще один важливий нюанс розуміння свободи: він вважає, що ідея свободи здатна проектуватися в майбутнє. На переконання І. Канта, "свобода – проста ідея, об'єктивна реальність якої ніяким чином не може бути показана за законами природи, відповідно, і ні в якому досвіді" [3, с. 227]. Тобто, І. Кант вважає, що межі свободи встановити неможливо, хоча б тому, що вона не існує об'єктивно. Протекожен володіє здатністю суб'єктивно окреслити ці межі, зважаючи на те, що він сам для себе постає рушієм власної волі та, відповідно, свободи. Цим думка Т. Шевченка стає суголосною з позицією І. Канта.

Твір Т. Шевченка інспірує питання іншого порядку: чи важливий певний досвід людини для розуміння нею ідеї свободи – як це бачимо у випадку, коли удова проектує власну ідею свободи на ідею свободи дітей у майбутньому. Напевно, що так, адже образ знедоленої жінки викарбовується під впливом сутнісних проблем доби, тобто обставини можуть посутньо впливати на

вирішення долі особистості. Недаремно цей мотив пожертви власної ідеї свободи Т. Шевченко подає на початку твору: саме йому належить стати відправною точкою для розкриття подальших образів твору. Таким чином визначається, що свобода є не тим, що існує об'єктивно в досвіді жінки, а тим, що проявляє себе наслідком її досвіду.

Справді, особиста свобода вдови не така, яку вона хоче забезпечити своїм дітям. Їй важко опанувати власну ідею свободи (хоча вона в неї наявна) насамперед тому, що власний досвід не дає їй змоги цю ідею збагнути, вона її не здатна розгледіти. Тобто жінка ставить на собі умовний хрест. Проте її досвід дозволяє повірити і розгледіти можливість ідеї свободи для дітей, заради яких вона не вбиває себе. Тому можна припустити, що Т. Шевченко тісно пов'язував свободу людини із її досвідом, натомість І. Кант намагався окреслити свободу поза межами досвіду.

Обидва генії дуже уважно підходили до питання опанування людиною свободи. Відмінність полягає лише в тому, що Т. Шевченка турбувало більше практичне пояснення можливості якимось чином скеровувати ідею свободи, а І. Кант намагався кристалізувати ідею свободи і не дати їй можливості мати об'єктивне втілення у досвіді: "Поняття свободи – це чисте поняття розуму, і саме тому трансцендентне для теоретичної філософії, тобто йому не може відповідати жоден приклад із можливого досвіду" [4, с. 128].

Переконуємося: для Т. Шевченка важливою є не стільки розумна істота, яка за І. Кантом, має а рїогї волю, скїльки людина, яку можна відшукати у цїй істотї. Можна мати розум і бути земною істотою, надїленою волею, а можна володїти розумом і бути людиною – саме це, на нашу думку і намагається ствердити автор поеми "Москалева криниця" шляхом власного погляду на ідею свободи.

Порушуючи проблему різнопрочитання двох "Москалевих криниць", а саме тієї, що датується 1857 роком, Л. Плющ у своїй праці "Екзод Тараса Шевченка. Навколо "Москалевої криниці"" зауважує: "Зникає згадка про дітей – бо їх смерть від пожежі нічого істотного не додавала до картини нещастя.." [7, с. 54]. Дійсно, згадки про дітей у другому виданні поеми немає. Проте, замість акценту на дітях, увага зосереджується на варнакові, а саме: "Згорїла хата/А душа проклята не згорїла/Моя душа!"

[8, с. 486]. Смерть дітей у першому варіанті – це неможливість ними а ргіогі пройти власний життєвий шлях з ідеєю свободи через відсутність хоча б приземленого розуміння людьми ("А вбоггії тому раді / Що з ними зрівнялись") тієї повноти провини, про яку досить доречно зазначить М. Мамардашвілі: "Саме тому, що ми не здатні бути богами, ми можемо бути моральними, саме тому, що є повнота провини, ми можемо бути відповідальними, тобто володіти свободою" [5, с. 47]. Відтак, відсутність повноти опосередкованої відповідальності (пасивний стан відповідальності) у людей (сусіди тощо) проектується на відсутність у них моральної свободи, адже люди гадають, що легше збагатитися самому, через чужу смерть, ніж дати комусь проголосити в собі ідею свободи.

Відсутність згадки про дітей у другому варіанті – це вже сутнісний поступ до витворення індивідуального (а не загального, як у першому прочитанні) образу варнака шляхом заглиблення у його світ диявольських помислів на фоні контрасту з праведністю Максима. Це спроба Т. Шевченка показати свободу у двох різних іпостасях. Першу як таку, що є фактично братовбивчою, тобто коли свобода варнака пропорційна його вчинкам, за які він не здатен нести відповідальність, він робить так, як воліє: "Душу пропиваю! / Тиняюся, ховаюся" [8, с. 486]. Всю відповідальність варнак ніби перекладає на душу, яка лише те й робить що потроху "тліє". Тому перед нами не просто постає особистість, огорнута у власне несприйняття ідеї свободи, при тій волі, якою вона а ргіогі володіє, а розкривається людська душа як сторона моральної свободи, тобто як своєрідна максима закону, яким нехтують. Друге обличчя свободи – Максим. У цьому разі його власна воля тісно пов'язана з ідеєю власної свободи (за І. Кантом): "А Максимові кривому/Нічого не вадить; Шкандибає на милиці / І гадки не має".

Отже, "Москалева криниця" (друга редакція) Т. Шевченка представила нам своєрідність розуміння письменником ідеї свободи та її втілення у стан буття кожного із героїв поеми. Для нас сутнісним певною мірою є практичний погляд Т. Шевченка на формування ідеї свободи, натомість І. Кант намагається дати теоретичне обґрунтування цьому поняттю. Т. Шевченко, як і І. Кант наділяє усіх людей волею, однак не всіх під ідеєю сво-

боди. Той, хто нехтує можливостями власної волі, як варнак, не здатен усвідомити й досягнути ідею свободи. Емпіричний досвід у Т. Шевченка апелює до залежного світу людини й не дає змоги уповні розвиватися ідеї свободи в героя, здатній постати в незалежному світі, у світі моральних переконань та законів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Івакін Ю.О. Поезія Шевченка періоду заслання. "Наукова думка", 1984. – 237 с.
2. Кант І. Критика чистого розуму / Пер. з нім. Та приміт. І. Бурковського. – К. : Юніверс, 2000. – 504 с.
3. Кант І. Основы метафизики нравственности. – М. : Изд-во "Мысль", 1999. – 1472 с.
4. Кант І. Сочинения в шести томах. Под общ. ред. В.Ф. Асмуса, А.В. Гулыги, Т. И. Ойзермана. М. : "Мысль", 1965. – Т. 4. – Ч. 2. – 478 с.
5. Мамардашвілі М. Кантианские вариации. Под ред. Ю.П. Сенокосова. М. : "Аграф", 1997. – 320 с.
6. "Орю свій переліг... та сію слово": Шевченківська монографія. / Л.М. Задорожна, Ю.Б. Дядищева-Росовецька, С.В. Задорожна [та ін.]. – К. : Логос, 2012. – 514 с.
7. Плюц Л. Екзод Тараса Шевченка. Навколо "Москалевої криниці". Едмонтон, 1986. – 330 с.
8. Тарас Шевченко. Кобзар. Київ, 1960. – 607 с.
9. Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка / Ю. Барабаш, О. Боронь, І. Дзюба [та ін.]; НАН України, Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка. – К. : Наукова думка, 2008. – 376 с.

Стаття надійшла до редколегії 18.04.16

А. І. Кочерга, студ.

Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, г. Київ

АСПЕКТЫ КАТЕГОРИАЛЬНОГО ПОНЯТИЯ СВОБОДЫ У ИММАНУИЛА КАНТА И ТАРАСА ШЕВЧЕНКО

Исследуются отдельные фундаментальные подходы Т. Шевченко и И. Канта к пониманию явления свободы, а также дается анализ идеи свободы в Т. Шевченко и места в ней опыта.

Ключевые слова: свобода, идея свободы, опыт.

A. I. Kocherga, student

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ASPECTS OF THE CATEGORICAL CONCEPT OF FREEDOM IN E. KANT AND T. SHEVCHENKO

The article examines some fundamental T. Shevchenko's and E. Kant's approaches to understanding the phenomenon of freedom as well as presents an analysis of the idea of freedom and the place of experience in T. Shevchenko.

Keywords: freedom, idea of freedom, experience.